

Ανθρωπολογία του χώρου

Συμπεράσματα της 1ης Διεθνούς Συνάντησης

(Σύρος, 6-9 Σεπτ. 1995)

των Ι. Στεφάνου και Α. Χατζοπούλου

Την Τετάρτη 6 Σεπτεμβρίου συγκεντρώθηκαν στη Σύρο επιστήμονες από 17 Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, για να ανταλλάξουν απόψεις πάνω στους στόχους, το περιεχόμενο, τη σκοπιμότητα και το ρόλο μιας νέας πολυεπιστημονικής προσέγγισης των προβλημάτων του χώρου, η οποία έχει ξεκινήσει εδώ και μερικά χρόνια και συνοψίζεται στο όνομα *Ανθρωπολογία του Χώρου*.

Η Συνάντηση, η οποία συντονίστηκε από τους καθηγητές του ΕΜΠ Ι. Στεφάνου, Δ/ντή του Εργαστηρίου Πολεοδομικής Σύνθεσης του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Τμήματος Αρχιτεκτόνων, και Α. Χατζοπούλου του Τομέα Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών Επιστημών και Δικαίου του Γενικού Τμήματος, έγινε στη μεγάλη Αίθουσα του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Ερμούπολης, ενώ ορισμένες εκδηλώσεις έλαβαν χώρα και στην Άνω Σύρο. Οι επίσημες γλώσσες της Συνάντησης ήταν η Ελληνική και η Γαλλική, ενώ υπήρξε ταυτόχρονη μετάφραση στις δύο γλώσσες.

Η Συνάντηση τέθηκε υπό την αιγίδα των Τοπικών αρχών της Νομαρχίας και των Δήμων Ερμούπολης και Άνω Σύρου, οι οποίες δεξιώθηκαν τους συνέδρους και οργάνωσαν ορισμένες ξεναγήσεις και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Στη Συνάντηση στην οποία μετείχαν εκπρόσωποι γαλλικών, ισπανικών, πορτογαλικών, ιταλικών και

ελληνικών Πανεπιστημίων, έγινε προσπάθεια να διατυπωθούν οι βασικές αρχές και η μεθόδευση για την καθιέρωση της ανθρωπολογικής θεώρησης του χώρου, ώστε να ξαναγίνει δυνατό το πέρασμα από την παραγωγή στη δημιουργία τόπων.

Μίλησαν 27 εισηγητές, Έλληνες και ξένοι και στο τέλος των εργασιών ακολούθησε συζήτηση στραγγυλής τραπέζης από τους καθηγητές E. SMADJA, D. JYLIANO, J. MONTANOLA, J - L. GARCIA, A. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ και Ι. ΣΤΕΦΑΝΟΥ, υπό την προεδρία του τελευταίου, ακούστηκαν απόψεις των συμμετεχόντων και τέθηκαν τα σημεία, στα οποία συνοψίζονται τα συμπεράσματα της Συνάντησης.

Στα 12 σημεία, τα οποία ακολουθούν και τα οποία συγκροτούν ένα είδος Μανιφέστου της προτεινόμενης νέας επιστημονικής προσέγγισης, αναπτύσσονται κατ' αρχήν η ανάγκη και οι λόγοι δημιουργίας της, καθώς και η ανάγκη συνεργασίας της με άλλες επιστήμες (σημεία 1 και 2). Συσχετίζεται η προσέγγιση αυτή με το ευρύτερο ζήτημα της έκφρασης των ιδιομορφιών κάθε κοινωνίας και ο ρόλος της έννοιας τόπος (σημεία 3 και 4) και δίδεται το προφίλ αυτής της επιστήμης ως προς την οριοθέτηση και τους στόχους της (σημεία 5,6 και 7).

Στη συνέχεια τονίζεται, ότι η Ανθρωπολογία του Χώρου μπορεί να εμπλουτίσει τις επιστήμες του χώρου είτε στην άμεση πρακτική τους έκφραση, είτε μέσα από την επιστημολογική, γλωσσολογική, δικαιοτική ή άλλη τους προσέγγιση (σημεία 8,9,10 και 11).

Τέλος το Μανιφέστο καταλήγει στη δήλωση, πως η Ανθρωπολογία

του Χώρου δεν σκοπεύει να υποκαταστήσει τις άλλες επιστήμες, αλλά να συμβάλει και αυτή στη μετατροπή της απλής παραγωγής χώρου σε δημιουργία χώρου καθώς και στη μεταλλαγή του απρόσωπου χώρου σε ανθρώπινο τόπο (σημείο 12).

1. Υπάρχει αναμφισβήτηση ανάγκη δημιουργίας ενός πλαισίου ανθρωπολογικής προσέγγισης των θεμάτων και προβλημάτων του χώρου.

Η ελλιπής και μερική αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων έχει οδηγήσει σε υποβάθμιση και καταστροφή του περιβάλλοντος, φυσικού και ανθρωποποιημένου. Πρέπει, λοιπόν, να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στον τρόπο διαχείρισης, οργάνωσης και δημιουργίας των χώρων, ώστε να εξασφαλίζεται η βιολογική, ψυχική και διανοητική υγεία των ατόμων και η δυνατότητα αυτο-ολοκλήρωσής τους.

Η συνεργασία των Χωρικών Επιστημών με τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες δεν έχει δώσει μέχρι σήμερα ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα ως προς τη βελτίωση της ζωής του ανθρώπου. Πρόσφατα ξεκίνησε μια προσπάθεια, ώστε η σύλληψη του χώρου να μη στοχεύει στην απλή κατανομή του, αλλά στην απόδοση των ποιοτήτων του. Προσέγγιση αυτού του είδους είναι αναμφισβήτητη ανθρωπολογική και συγκεκριμένα ανήκει στην περιοχή της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

Εφ' όσον ο χώρος είναι ένα στοιχείο, που ολοκληρώνει την κουλτούρα, απαιτείται επεξεργασία του νοήματός του μέσα από το ανθρωπολογικό νόημα της κουλτούρας.

2. Τονίζεται η ανάγκη συνεργα-

Ο Ι. Στεφάνου είναι αναπλ. καθηγητής στο Τμ. Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ και η Α. Χατζοπούλου είναι επικ. καθηγήτρια στο Γενικό Τμήμα ΕΜΠ

σίας των ανθρωπολόγων με τις άλλες ειδικότητες ανθρωπιστικών επιστημών, που ασχολούνται με τα χωρικά θέματα και των επιστημών χώρου.

Κάθε μία απ' τις ανθρωπιστικές επιστήμες, που ασχολείται με το χώρο, την οργάνωσή του και τις σχέσεις του με τον άνθρωπο, αντιμετωπίζει τα θέματα αυτά υπό το πρίσμα μιας κλίμακας, που αφορά στο χώρο, στο χρόνο και στην ομάδα. Έτσι π.χ.

η *Ανθρωπο - γεωγραφία* ερευνά τις σχέσεις των επί μέρους ομάδων με τους διάφορους γεωγραφικούς χώρους ή περιοχές.

η *Κοινωνιολογία του Χώρου* εκφράζει τη σχέση των κοινωνικών δομών με το περιβάλλον, στο οποίο αυτές αναπτύσσονται και συγκροτούν τις ανθρώπινες κοινωνίες.

η *Κοινωνιο - ψυχολογία του Χώρου* και η *Ψυχολογία του Χώρου* διατυπώνουν υποθέσεις επάνω στη συναισθηματική και ψυχολογική σχέση της ομάδας η πρώτη, και του ατόμου η δεύτερη, με τις διάφορες χωρικές μορφές, και καταλήγουν σε συμπεράσματα με την έρευνα των σχέσεων αυτών,

η *Εθνολογία* ασχολείται με τις ποικίλες μορφές σχέσεων ανθρώπου - χώρου στα διάφορα πλάτη.

η *Ιστορία*, αντίθετα, αναζητά τις ποικίλες αυτές μορφές στο πέρασμα του χρόνου κ.λπ.

Η *Ανθρωπολογία του χώρου*, λοιπόν, είναι υποχρεωμένη να συγκεντρώνει τις απαντήσεις στα ερωτήματα επιστημών, όπως οι παραπάνω, καθώς και των χωρικών επιστημών (Αρχιτεκτονική, Πολεοδομία κ.α.), με προσπάθεια ολιστικής μελέτης της εξέλιξης του «ανθρώπινου οικουστήματος».

3. Κάθε ανθρώπινη ομάδα, όπως και κάθε άτομο, έχει ανάγκη να εκφράσει χωρικά τις ιδιομορφίες, που τη διακρίνουν. Οι ιδιομορφίες αυτές της εξασφαλίζουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα, τη φυσιογνωμία, την ταυτότητά της.

Η ύπαρξη και αναγνώριση ιδιαίτερου χαρακτήρα σε κάθε τόπο επιτρέπει στην ομάδα ή στο άτομο

να ιδιοποιείται ευκολότερα και σε υψηλό βαθμό το χώρο της, γεγονός, που οδηγεί σε αναβάθμιση του χώρου και σε εξασφάλιση της προστασίας του.

Η ταυτόχρονη αρχιτεκτονική, πολεοδομική και ανθρωπολογική μελέτη των πολεοδομικών μορφών και πρακτικών θα μπορούσε να ελευθερώσει και να ανακαλύψει γενικά χαρακτηριστικά (λειτουργικά, αισθητικά και σημαντικά) και να εντοπίσει σε κάθε αναλυόμενο σύνολο τις ιδιαιτερότητες του σχηματισμού της μορφής του καθώς και τις μεταβολές του, σε σχέση με την επανεμφάνισή της ιστορίας του. Έτσι διασφαλίζεται η αναγωγή σε ρίζες και η συνέχεια, στοιχεία πρωταρχικά και απαραίτητα για την εξέλιξη και ανάπτυξη κάθε κοινωνίας.

4. Η οποιαδήποτε ανθρώπινη δραστηριότητα στο χώρο μέσα από τις διάφορες εκφράσεις της συγκεκριμένης ομάδας, που την επιτελεί, χαρακτηρίζει τη χωρική έκταση, μετατρέποντάς την σε τόπο, με ξεχωριστή φυσιογνωμία και ταυτότητα.

Η μελέτη του τόπου με τη διερεύνηση του χώρου - χρόνου ως πλαισίου ζωής και συνάντησης του ατόμου με τον υπόλοιπο κόσμο, απαιτεί την ανάλυση του προσωπικού και συλλογικού, του γεωγραφικού και ανθρωπολογικού χώρου.

Ο τόπος, λοιπόν, και όχι ο αφηρημένος χώρος είναι το αντικείμενο μελέτης της ανθρωπολογικής προσέγγισης, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως μία νέα επιστημονική περιοχή γνώσης με το όνομα *Ανθρωπολογία του Χώρου ή Ανθρωπολογία των Τόπων*.

5. *Ανθρωπολογία του Χώρου ή Ανθρωπολογία των Τόπων* είναι το μέρος εκείνο της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, που αντιμετωπίζει στο σύνολό τους τις σχέσεις του ανθρώπου ως ατόμου και ως ομάδας με το χώρο του μέσα στις διαστάσεις του χρόνου.

Οι σχέσεις αυτές μπορεί να είναι πρακτικές, συναισθηματικές ή ιδε-

ολογικές. Έτσι η Ανθρωπολογία χρησιμοποιώντας τα δικά της εφόδια ασχολείται με το πώς γίνεται αντιληπτός και ιδιοποιήσιμος μέσα από την έκφρασή του ο χώρος του οικισμού, της γειτονιάς ή της κατοικίας στις διάφορες κοινωνίες, διερευνώντας, προβάλλοντας, συγκρίνοντας και αξιοποιώντας τις ξεχωριστές μορφές, που κάθε κοινωνία χρησιμοποιεί. Από την Ανάλυση και Ερμηνεία των χωρικών οργανώσεων αντλεί τα δεδομένα για τη μελέτη των κοινωνικών οργανώσεων και την πολιτική εξέλιξή τους¹⁰.

6. Οι βασικοί στόχοι αυτής της νέας επιστημονικής προσέγγισης είναι:

α. Η περιγραφή για κάθε εξεταζόμενη κοινωνία, σύγχρονη ή παραδοσιακή, των μέσων οργάνωσης του χώρου και των σχέσεών τους με την κοινωνική δομή και η αναζήτηση των νοημάτων, που η κάθε κοινωνική ομάδα εκφράζει.

β. Θεμελίωση νέων βάσεων σύγκρισης ανάμεσα στις κοινωνίες ή τις κοινωνικές ομάδες, με προσπάθεια να αποφευχθούν οι συνήθεις αντιθέσεις, όπως αναπτυγμένες - πρωτόγονες κ.λπ.

γ. Ανεύρεση ενός κοινού σημείου συνάντησης των επιστημονικών εκείνων ειδικοτήτων, οι οποίες μπορούν να προσεγγίσουν το χώρο από τη σύγχρονη ολιστική άποψη.

Οι μορφές περιγραφής, οι νέοι τρόποι σύγκρισης ή η αναζήτηση κοινού σημείου σύγκλισης διαφόρων επιστημονικών περιοχών, οδηγούν ουσιαστικά την Ανθρωπολογία του χώρου στην παραγωγή μιας νέας μορφής γνώσης. Η απόκτηση αυτής της γνώσης θα συνδυάζει τις αναλυτικές και ερμηνευτικές τακτικές των επιστημών αναλυτικής και ιστορικής γνώσης (Ιστορίας, Εθνολογίας, Ανθρωπολογίας κ.λπ.) με τις δυνατότητες των επεμβατικών επιστημών του χώρου (Αρχιτεκτονικής, Πολεοδομίας, Χωροταξίας κ.λπ.).

7. Η *Ανθρωπολογία του Χώρου* δεν έχει μόνον αναλυτικό χαρακτή-

ρα ως κοινωνική επιστήμη (Κοινωνική Ανθρωπολογία), αλλά και προτασιακό, λόγω ακριβώς της ενασχόλησής της με το χώρο.

Αν και αυτή ξεκίνησε από το ενδιαφέρον των ανθρωπιστικών επιστημών για το χώρο, δεν πρέπει να παραμείνει προσκολλημένη στην ανάλυση και ερμηνεία ιστορικών παραδειγμάτων ή περιπτώσεων σημερινών, μεν, αλλά προβιομηχανικών μη - δυτικών κοινωνιών.

Ήδη, ενώ η Κοινωνική Ανθρωπολογία διατηρεί τον αμιγώς αναλυτικό της χαρακτήρα σε μια πιο πρόσφατη διεύρυσή της ως «Αστική Ανθρωπολογία», ασχολείται με τις σύγχρονες βιομηχανικές και αστικοποιημένες κοινωνίες και ειδικότερα με την κοινωνιολογία επί μέρους πολιτιστικών ομάδων, που λειτουργούν μέσα στα πλαίσια των κοινωνιών αυτών, είτε πρόκειται για εθνικές μειονότητες, είτε άλλες ιδιαίτερες κοινωνικές ομάδες, όπως συμμορίες, θρησκευτικές μειονότητες, ομάδες μεταναστών κ.λπ.

Η Ανθρωπολογία του χώρου επομένως ενδιαφέρεται και ερευνά κάθε μορφή οργάνωσης και δράσης στο χώρο, στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον για οποιαδήποτε μορφή κοινωνίας, ακόμα και για προτάσεις ή μικρής κλίμακας πραγματώσεις ουτοπιστικού χαρακτήρα.

8. Η Ανθρωπολογία του Χώρου επικουρεί τις χωρικές επιστήμες (Αρχιτεκτονική, Πολεοδομία κ.α.) στην ανάλυση και αξιολόγηση των πραγματώσεων και στην προβολή ποιοτικών προτάσεων.

Μέχρι σήμερα έχουν κατά πολύ αναλυθεί τα στοιχεία και τα συντακτικά συστήματα στο χώρο. Τώρα πρέπει να αναλυθούν οι πραγματώσεις της Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας με ανθρωπολογικά δεδομένα, ώστε να εντοπισθούν οι αισθητικές, τεχνολογικές, θεσμικές κ.α. ποιότητές τους. Παράλληλα η ανθρωπολογική έρευνα των συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και των αναγκών τους σε χωρικές εκφράσεις θα δώσει πολλά νέα στοιχεία στους πολεοδόμους και αρχιτέκτονες για ορθές αποτελεσματικές και αισθητι-



κές λύσεις.

9. Ιδιαίτερη σημασία δίδεται στη συμβολική όψη και το νόημα της οργάνωσης και διαχείρισης του χώρου.

Η σημαντική αξία κάθε τόπου στηρίζεται σε μια σειρά διαχωρισμών, αντιθέσεων, όπως μεταξύ του κτισμένου και του μη - κτισμένου, του εντός και του εκτός, ή ακόμα κέντρου - περιφέρειας, ιερού - βέβηλου, ιδιωτικού - δημοσίου, χωριού - κοινότητας κ.λπ. και των συνδέσεών τους μέσω συγκεκριμένων διαδρομών.

Ποιότητες σημαντικές και συμβολικές, όπως ο προσανατολισμός δεξιά - αριστερά, επάνω - κάτω, Βορράς - Νότος κ.λπ. οι έννοιες της καθετότητας και οριζοντιότητας, αλλά και στοιχεία, όπως οι είσο-

δοι, οι πεζόδρομοι κ.λπ. αποτελούν κύρια αντικείμενα έρευνας της Ανθρωπολογίας του Χώρου. Ο ιερός συμβολισμός των θρησκευτικών χώρων ή ο κοινωνικός συμβολισμός παραδοσιακών μορφών κατοίκησης με έντονες ιδιαιτερότητες (π.χ. οι οικισμοί της Μάνης) δείχνουν τη σημασία μιας τέτοιας ανθρωπολογικής προσέγγισης.

Η αντιληπτική εικόνα των τόπων και η διερεύνηση των μέσων ανάλυσης των αντιληπτικών δεδομένων επί μέρους ομάδων, όπως παιδιών, ηλικιωμένων κ.λπ. είναι ένα ακόμα αντικείμενο έρευνας της Ανθρωπολογίας του χώρου προς τη σημαντική και συμβολική κατεύθυνση.

10. Σε γλωσσολογικό επίπεδο η συμβολή της Ανθρωπολογίας του Χώρου ξεκινά ήδη από τη φάση

της λεκτικής δημιουργίας και ακολουθεί όλη την πορεία της πραγμάτωσης μιας χωρικής σύλληψης στο χώρο.

Κάθε δημιουργία ξεκινά απ' τη λογική (και κατ' επέκταση λεκτική) σύλληψη της ιδέας και συνεχίζει να διατυπώνεται λεκτικά σε όλες τις φάσεις της πραγμάτωσής της (γεγονότα, συμβάντα, πράξεις, επιμέρους κινήσεις κ.λπ.) Αλλά και στην αντίστροφη πορεία της αξιολόγησης των μέσων της χρήσης και της ιδιοποίησης, η Γλωσσολογία είναι αυτή, που προσφέρει τις μεθόδους και σε αυτή ουσιαστικά ανάγεται το τελικό αποτέλεσμα της όποιας κρίσης αισθητικής, ψυχολογικής ή σημαντικής. Το «Είπεν ο Θεός», το «Εποίησεν» και τέλος το «Είδεν ότι καλόν» της Γραφής, αποτελούν τις τρεις γλωσσολογικές φάσεις της κάθε ανθρώπινης και επομένως και της χωρικής δημιουργίας.

Η διερεύνηση των νοημάτων,

που οι άνθρωποι συλλαμβάνουν ανάλογα με την τοπικότητα, βοηθούν στον προσδιορισμό του «χαρκτηρα» και γενικότερα της οργάνωσης του δομημένου χώρου.

11. Ο ανθρωπολόγος του χώρου πρέπει να κατέχει γνώσεις κοινωνικής, πολιτιστικής, εθνολογικής κ.λπ. ανθρωπολογίας, παράλληλα με γνώσεις, που αφορούν στις χωρικές οργανώσεις, σε όλες τους τις διαστάσεις, κοινωνικές, οικονομικές, θεσμικές, αρχιτεκτονικές κ.λπ.

Επομένως, αυτός μπορεί να προέρχεται από την περιοχή της ανθρωπολογίας ή της αρχιτεκτονικής, αλλά και από οποιαδήποτε άλλη επιστήμη, που ασχολείται με ανθρωπολογικά θέματα ή με τα θέματα χώρου, όπως η Ιστορία, η Κοινωνιολογία, το Δίκαιο κ.λπ. Η Ανθρωπολογία του Δικαίου π.χ. έχει ήδη δημιουργήσει τις βάσεις και τις προϋποθέσεις για τον εντοπισμό

και την οριοθέτηση του ρόλου του νομικού επιστήμονα στην Ανθρωπολογία του Χώρου.

12. Η Ανθρωπολογία του Χώρου δεν επιδιώκει να υποκαταστήσει τις χωρικές επιστήμες στην πραγμάτωση και κατασκευή χώρων. Απλά συμβάλλει στην όσο το δυνατόν ολοκληρωμένη ανθρωπολογική προσέγγισή τους.

Είναι σαφές, ότι η Ανθρωπολογία του Χώρου, δεν διαθέτει ούτε τις μεθόδους, ούτε τις τεχνικές της αρχιτεκτονικής ή της πολεοδομίας για κάτι τέτοιο. Ο ρόλος της είναι συμβουλευτικός και έργο της είναι να εξασφαλίζει τη σφαιρικότερη δυνατή ανθρωπολογική διάσταση στις χωρικές μελέτες, ώστε να συμβάλει στην εκ νέου μετατροπή της χωρικής έκφρασης, από απλή παραγωγή σε δημιουργία, στη μεταλλαγή του απρόσωπου ουδέτερου χώρου σε ανθρώπινο τόπο.